

El Catàleg del patrimoni industrial de Manacor. Metodologia i resultats

*Jerònia Florit Zuazaga
Aina R. Serrano Espases*

Amb la col·laboració de:

*Ferran G. Menor Vives
Sebastià Guy Ribas Normand
Antoni Colom Guasp (cartografia)
Consell de Mallorca. FODESMA*

1. Introducció

A través d'aquesta comunicació pretenem donar a conèixer resumidament la metodologia utilitzada en l'elaboració del Catàleg **del patrimoni industrial de Manacor**, i avançar els punts més significatius de l'informe realitzat a partir d'aquest catàleg¹.

La **Llei 12/1998, de 21 de desembre, del patrimoni històric de les Illes Balears, en l'article 1.2**, esmenta que el patrimoni històric de les Illes Balears s'integra de tots els béns i valors de la cultura, en qualsevol de les seves manifestacions, que revelen un interès històric, artístic, arquitectònic, historicoindustrial, paleontològic, etnològic, antropològic, bibliogràfic, documental, social, científic i tècnic per a les Illes Balears. I en el **títol V, articles 68 i 69**, defineix i classifica els béns que s'integren dins del denominat patrimoni historicoindustrial.

El Consell de Mallorca, conscient de la destrucció gradual del patrimoni industrial a causa de la seva manca de valoració i de l'especulació del sòl que sofreix el territori insular, inicia, a través del Servei FODESMA, l'any 2000, el **Catàleg del patrimoni industrial de Mallorca**.

Aquest catàleg no pretén ser un treball d'investigació històrica sobre la industrialització a Mallorca, ja que aquesta és una tasca que correspon als/a les historia-

dors/res econòmics/iques, sinó que els seus objectius d'estudi són els béns immobles (fàbriques, edificacions i instal·lacions) i mobles (màquines, instruments, peces d'enginyeria i arxius documentals) fruit d'aquest procés d'industrialització creats i emprats entre 1860 i 1960.

Així doncs, en l'elaboració d'aquest Catàleg s'ha seguit el criteri d'incloure com a béns del patrimoni industrial els llocs i estris productius, els béns relacionats amb les comunicacions i els serveis, deixant de banda els habitatges i els llocs socials de reunió dels/ de les obrers/res.²

Els objectius del Catàleg del patrimoni industrial de Mallorca són:

- La localització de les instal·lacions industrials existents actualment a Mallorca.
- La recopilació de la documentació arxivística i bibliogràfica de les esmentades instal·lacions.
- La recopilació de la informació sobre l'estat actual de l'immoble i dels elements tecnològics que alberga.
- La confecció d'un instrument que permeti la posada en valor d'aquest patrimoni i la seva protecció com a testimoni d'un passat proper.
- La creació d'una eina que permeti donar una alternativa en aquest patrimoni per tal de promoure el desenvolupament local (econòmic i social).
- La determinació de l'ús actual dels immobles per tal d'establir aquells que tenen una perspectiva de futur i un interès per a la comunitat.

2. Metodologia

En la realització del Catàleg del patrimoni industrial cal esmentar tres tasques diferents: la recerca documental, la realització del treball de camp i la introducció i l'emmagatzematge de dades.

2.1. Recerca documental

La recerca documental és el punt de partida per a la realització del Catàleg i es realitza partint de la consulta de fonts arxivístiques, bibliogràfiques i orals.

La recerca de la documentació arxivística constitueix la primera passa per tal de facilitar les dades per al treball de camp posterior. No obstant això, aquest no és un instrument concloent. La documentació consultada que, en aquest cas, procedeix en la seva totalitat de l'Arxiu Municipal de Manacor³ és la següent:

- *matrícula de la contribució industrial i de comerç, tarifa 3a* (1860-1960)
- *expedients d'obres particulars* (1879-1960)
- *expedients de sol·licituds d'instal·lació de motors i indústries* (1909-1939)
- *expedients d'activitats molestes* (1940-1968)

En referència a les fonts bibliogràfiques, cal esmentar que fins a l'actualitat no s'ha publicat cap monografia dedicada a l'estudi de la industrialització a Manacor. Les referències més específiques es trobem a l'article de Carles Manera

i Joana M. Escartín "La manufactura de la madera en Mallorca, ejemplo de "atomización" industrial", inclòs dintre de la publicació *El sector de la madera y el mueble en Baleares*⁴, on apareix un subapartat dedicat a la indústria de la fusta a Manacor. Això no obstant, hi ha tota una sèrie d'obres que, de manera secundària, serveixen de referència per analitzar l'evolució econòmica en el municipi.

Quant a les publicacions periòdiques locals, s'ha realitzat el buidatge de determinats números de les revistes següents:

- *Voz y voto* (1935, 1936),
- *Arriba* (1936-38, 1946-1955),
- *Perlas y Cuevas* (1964, 1965),
- *Ferías y Fiestas* (1970-1990).

Les fonts orals han esdevingut quelcom bàsic, sobretot pel que fa a la localització i a la identificació de determinades edificacions. S'han realitzat entrevistes a empresaris del sector de la fusta i el moble, com són Joan Sanmartí (de l'antiga empresa de cas Catalans) i Jaume Llodrà, i del sector del metall, com Bartomeu Oliver (de l'antiga fàbrica de maquinària de cas Pollet).

2.2. Treball de camp

El treball de camp consisteix en la localització de cadascun dels edificis i en la recopilació de la informació tant gràfica com conceptual. Per a la seva realització, prèviament, es desenvolupa un estudi de la zona on s'ha de realitzar la prospecció (en aquest cas del municipi de Manacor) amb el suport de la cartografia disponible⁵.

A més, també és prioritària la identificació i la catalogació dels elements industrials localitzats dins dels edificis.

2.3. Introducció i emmagatzematge de les dades

La introducció de la informació recopilada dels edificis i de la maquinària es realitza a partir de dues bases de dades, vinculades entre elles, que fan referència al patrimoni arquitectònic i als elements industrials.

2.3.1. Catàleg del patrimoni industrial de Manacor Arquitectònic

Quant al patrimoni arquitectònic, s'ha adoptat el criteri de diferenciar els immobles catalogats dels immobles reformats i/o enderrocats. Es consideren catalogats aquells edificis industrials (fàbriques, tallers, magatzems industrials i instal·lacions ferroviàries) que mantenen els trets característics de la seva activitat industrial originària i/o que encara resten en actiu. En canvi, es consideren edificis reformats i/o enderrocats aquells que, a causa de les considerables modificacions sofertes, conserven pocs elements de l'activitat industrial que albergaven o bé han desaparegut.

Les edificacions catalogades estan incloses dins una base de dades que té, alhora, dues fitxes vinculades entre elles: la fitxa d'informació i la fitxa gràfica, ambdues incloses en el Catàleg.

Les edificacions reformades i/o enderrocades s'inclouen dins una base de dades diferent, que tan sols té la fitxa d'informació (no inclosa en el catàleg). Aquesta base de dades presenta un informe (inclòs en el catàleg com a annex) que consisteix en una relació de totes les fitxes d'informació amb les dades més significatives de cada indústria.

Edificis catalogats

Fitxa d'informació:

És la que permet introduir la informació recopilada de les edificacions industrials. Està confeccionada a partir del programa ACCESS (© Microsoft) i es divideix en quatre apartats: un de dades identificadores, un altre de dades descriptives, un tercer apartat amb les informacions complementàries i un darrer punt referent a la localització documental. Cadascun dels apartats inclou un nombre determinat de camps on s'emmagatzema la informació. La majoria d'aquests camps comprenen unes opcions predeterminades, facilitant d'aquesta manera la recuperació de la informació.

Fitxa gràfica:

La fitxa gràfica, que permet la localització espacial dels edificis, conté dos elements diferenciats: el plànol de localització i les fotografies.

- **Plànol de localització:** mostra la localització geogràfica de l'edifici o del conjunt d'edificis, el qual s'identifica amb un símbol predeterminat i amb el número de registre corresponent. La cartografia utilitzada combina el plànol cadastral del municipi amb el Mapa Topogràfic Balear 1:5000 del Govern de les Illes Balears.
- **Fotografies:** s'inclouen una sèrie de fotografies de l'edifici o edificis en el moment de la catalogació.
- Un **plànol** a escala menor, que facilita la identificació dels edificis catalogats, s'adjunta a la fitxa gràfica en els casos dels complexos industrial.

La digitalització sobre la cartografia es realitza mitjançant un SIG o GIS (Sistema d'Informació Geogràfic); concretament s'ha optat per l'aplicació *ArcView* 3.2. La seva utilització ens permet gestionar i visualitzar la informació de la base de dades mitjançant mapes a diferents escales i amb múltiples combinacions de variables, alhora que ens garanteix una actualització automàtica i constant de tota la informació emmagatzemada.

2.3.2. Catàleg del patrimoni industrial de Manacor. Elements industrials

La base de dades dels elements industrials fa referència a la maquinària i estris emprats a les indústries catalogades, als edificis reformats i també a tots aquells elements que actualment es troben descontextualitzats.

En aquest cas, presenta una fitxa d'informació i una fotografia de l'element catalogat.

3. El patrimoni industrial de Manacor

3.1. El patrimoni industrial arquitectònic

Com a resultat de la recerca documental s'han identificat, aproximadament, 400 empreses que durant el període que abraça el catàleg (1860-1960) han desenvolupat la seva activitat al terme municipal de Manacor.

Malgrat el pes del secundari manacorí, les restes arquitectòniques d'aquesta activitat es redueixen a 90 edificis catalogats, mentre que s'han identificat 260 immobles reformats i/o enderrocats.

Dels 90 immobles industrials conservats (vegeu plànol annex 1), 89 estan localitzats a Manacor i un a Son Macià.

La majoria dels immobles conservats pertanyen al sector més paradigmàtic de la industrialització manacorina: la fusta. Un total de 52 immobles, que representa en termes percentuals un 57,7 % respecte del total, albergaven activitats relacionades amb aquest sector. El següent sector és l'alimentari, que amb 16 edificis, representa el 17,7 % del total. La resta de sectors són més minoritaris i tenen percentatges semblants. Així doncs, el sector del metall i el que engloba activitats diverses compten amb vuit edificis i representen un 8,8 % cadascun. Al sector d'activitats diverses hi ha els 3 edificis de les instal·lacions ferroviàries, la caseta d'obres públiques, les 3 fàbriques de perles (Majorica, can Morales i can Segura) i la fàbrica de vidres Cristaleria Balear. En darrer terme, s'hi situa el sector del fang i la construcció, amb 3 fàbriques, que constitueix un 3,3 %, i el sector tèxtil, el de fibres vegetals i el de paper i arts gràfiques amb una fàbrica cadascun.

A continuació, es fa esment a les **activitats** que engloben els diferents sectors. El de la fusta està constituït, majoritàriament, per moblaries - de les quals n'hi ha 20 que representen un 38,46% en relació al total dels immobles inclosos en aquest sector- i per fusteries - de les quals n'hi ha 16 que representen el 30,76% en relació al total dels immobles inclosos en aquest sector-. En tercer i quart terme, hi ha els magatzems de fusta i moble, que són 7, i les empreses dedicades a la fabricació d'objectes de fusta d'olivera, de les quals en resten 6. A més, hi ha dues serradores i un torner. El sector alimentari engloba 5 fàbriques de farines (31,25% en relació al total dels immobles inclosos en aquest sector), 3 fàbriques de vins (18,75% en relació al total dels immobles inclosos en aquest sector), 2 fàbriques d'embotits, un escorxadador de porcs, una fàbrica d'aiguards, una de licors, una de xocolata, una de pinsos i una de formatge. El sector del metall està format per vuit edificacions, totes elles dedicades a taller de ferreria. El sector del fang i de la construcció tan sols està englobat per 3 fàbriques de teules i rajoles. Mentre que el sector tèxtil tan sols inclou la fàbrica de calces de can Xapetemè. El sector de fibres vegetals compta amb la corderia de cas Corder, i el sector de paper i arts gràfiques està constituït per la impremta de can Rotger.

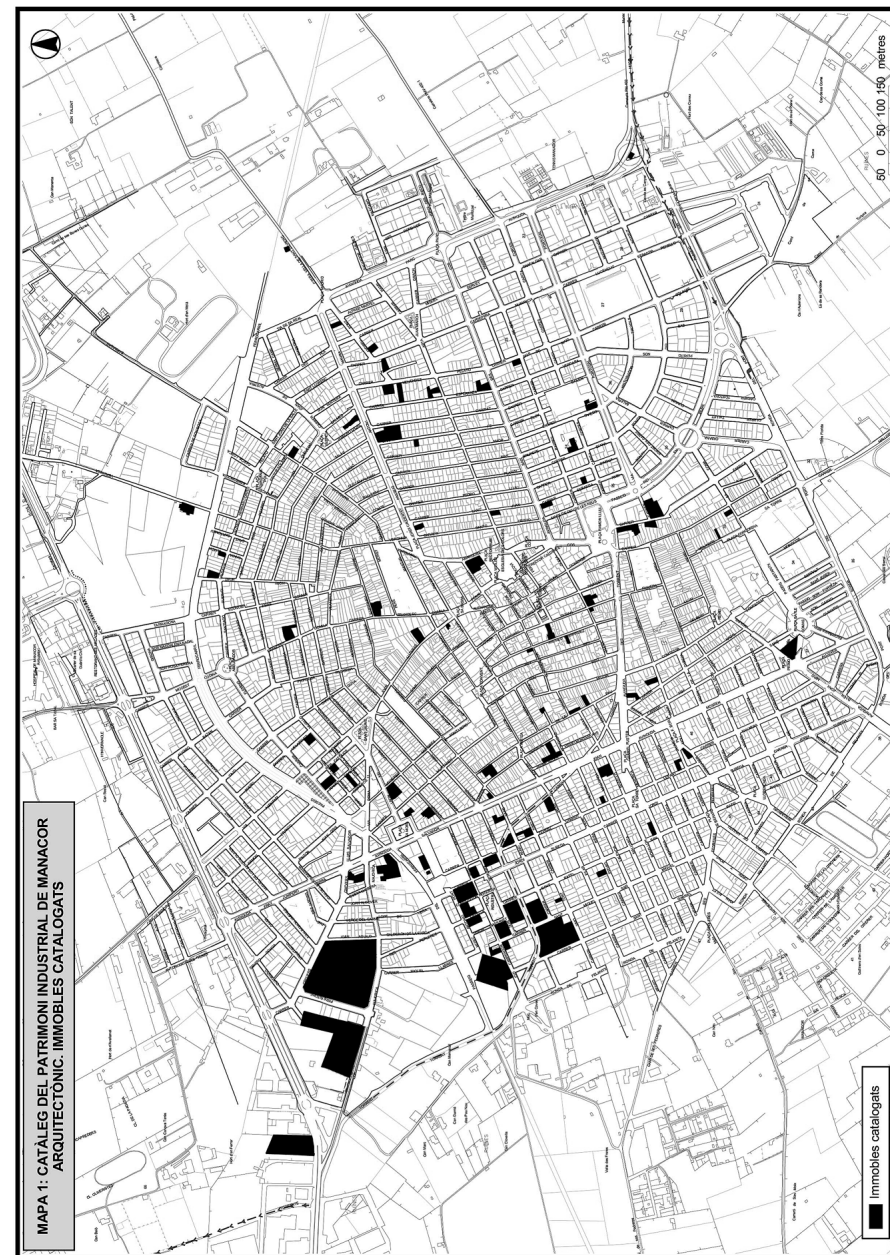
Quant a l'**any de construcció** dels edificis, cal esmentar les dificultats trobades a l'hora de datar-los amb exactitud, ja que les fonts consultades, en molts casos, tan sols ens permeten aproximar-nos-hi. Això no obstant, es pot determinar que, dels 90 immobles catalogats, n'hi ha 8 datats del segle XIX (el 8,8%) i 82 del segle XX (el 91,1%). Dels edificis vuitcentistes, n'hi ha 3 dels quals es coneix la data exacta de construcció ja que són les instal·lacions ferroviàries inaugurades el 1879; n'hi ha un datat de la dècada dels anys noranta i, finalment, en resten 4 sense data exacta de construcció. En referència als edificis construïts al llarg del nou-cents, tan sols en 13 dels casos es coneix aproximadament la data d'edificació.

Pel que fa a la determinació del *període d'activitat*, cal dir que les dificultats trobades són les mateixes que a l'hora de datar l'any de construcció, ja que les fonts consultades, en la majoria dels casos, tan sols proporcionen dades aproximades. D'aquesta manera, hi ha 19 edificis (el 21,1%) dels quals es desconeix el període d'activitat i 71 (el 78,8%) que han estat datats de manera aproximada. Així mateix, del total d'indústries catalogades, en resten actives després de 1960 (data límit del catàleg) 64, xifra que representa el 71,1% del total. D'aquestes empreses en actiu, actualment n'hi ha 29 (el 45,31 %) que encara desenvolupen la seva activitat originària i 3 d'aquestes (el 4,68 %) han canviat d'activitat industrial des d'aleshores; la resta d'empreses actives després de 1960, actualment, tenen usos no industrials.

En referència al règim de **propietat**, els edificis catalogats poden ser de titularitat pública o privada. Dels primers, n'hi ha 5 (el 5,5%) que es corresponen amb els 3 edificis de les estacions, la casa d'obres públiques i la fàbrica de licors de la Cooperativa Agrícola.

Les **dades descriptives** de l'edifici determinen que hi ha 74 indústries (el 82,2%) que ocupen un o més edificis i 16 (el 17,7%) que ocupen part d'un edifici. Si aquesta classificació es fa per sectors s'obtenen els següents resultats:

- Al sector de la **fusta** hi ha 40 indústries (el 76,92%) que ocupen un o més edificis i 11 (el 21,15%) que són part d'una altra edificació. Si realitzem l'anàlisi per activitats econòmiques, només 3 de les 16 fusteries catalogades ocupen part d'un edifici (can Rafaló, can March i can Covoner). Pel que fa a les mobleries, 6 dels 20 establiments estan ubicats a una part d'un edifici; més concretament ens referim als tallers d'ebenisteria de can Conrado, de can Garba i de can Guixó, i a les fàbriques de mobles de can Cama, de can Beia i de can Mercant -edifici del qual, recentment, s'ha modificat l'estructura originària construint sobre la mobleria una nova planta-. Finalment, de les activitats restants, tan sols forma part d'un edifici el taller d'objectes d'olivera de can Mayol.
- Quant al sector alimentari, 15 empreses (el 93,75%) estan situades en un edifici i tan sols la indústria dedicada a la fabricació de formatges de cas Formatger és part d'una altra edificació.
- En referència al sector del fang i la construcció, totes les indústries ocupen un o més immobles.

- Al sector del metall s'han localitzat 5 ferreries (el 62,5%) que ocupen tot un edifici i 3 (el 37,5%) que són part d'una altra edificació.
- Pel que fa als sectors del tèxtil, de les fibres vegetals i del paper i les arts gràfiques, dels tres edificis catalogats, únicament la impremta de can Rotger ocupa part d'un edifici.
- Finalment, a l'apartat d'indústries diverses hi ha 7 indústries establertes en un sol edifici i una, la Cristaleria Balear, ubicada a una part d'una altra edificació.

De les empreses que ocupen més d'un edifici, cal fer esment als denominats complexos industrials, és a dir, a les indústries situades en diversos edificis. En total són 6 i estan distribuïts de la següent manera: la fàbrica de perles artificials de Majorica, la fàbrica de vi de can Reus, la fàbrica de teules i rajoles de can Castor, i la fàbrica de mobles de can Revell i les dues de cas Catalans.

La majoria dels immobles industrials de Manacor no presenten **elements decoratius** gaire significatius. No obstant això, cal destacar-ne, per la seva entitat, els frontons de la Cooperativa Agrícola i el de la ferreria de can Bosch; les finestres de la fàbrica de vins de can Miquel Oliver de Petra; les pilastres adossades i els finestrons geminats de la fàbrica de vins de can Reus; les motlures i la volada de fusta dels excusats de l'estació; les motlures de les finestres i l'ull de bou de l'edifici central de l'estació del ferrocarril; els frontons, la motllura de les finestres i els carreus de la subestació del ferrocarril; les arcades de maons de la teulera de can Castor; la cornisa, el frontó, el referit i la motllura de les finestres de la fàbrica de calces de can Xapetemè; el frontó i la cornisa de la fusteria de cas Catalans de la plaça Indústria, 11; la creu de marès i el rètol del magatzem de cas Catalans; el rètol, la cornisa, i les motlures de la caseta d'obres públiques; el frontó, el rètol i els ornaments geomètrics de la fàbrica d'embotits de ca n'Abellanet; la cornisa de la fàbrica d'aiguardents de can Pinya i, per finalitzar, les finestres coronelles i la volada de fusta de la fàbrica de perles de can Morales.

En referència a la presència de **fumeral**, cal assenyalar que tan sols se n'han localitzat 4. D'aquests, n'hi ha 3 que pertanyen al sector del fang i la construcció; en definitiva es tracta dels fumerals corresponents als forns de coccio de les teuleres de can Castor, de can Miquel i del Tejar Victoria. L'altre fumeral pertany al sector alimentari i és el de la fàbrica de licors de la Cooperativa Agrícola.

Una dada descriptiva molt interessant per a l'estudi dels edificis industrials és la **superfície** del solar que ocupen en relació amb els sectors productius. En aquest sentit, 12 dels 90 edificis catalogats (el 13,3%) tenen una superfície inferior als 100 m². La majoria d'indústries, 54 del total (el 60%), tenen una extensió d'entre 100 i 500 m²; per sectors, n'hi ha 37 (el 68,51%) que corresponen al sector de la fusta, 7 (el 12,96%) al sector del metall, 6 (el 11,1%) a l'alimentari i 2 (el 3,70%) al sector que engloba les activitats diverses i al que inclou altres tipus d'indústries. Entre els 500 i els 1000 m² n'hi ha 12 (13,3%) i es distribueixen per sectors de la següent manera: 4 (el 33,3%) que corresponen al sector de la fusta i altres 4 al de l'ali-

mentació; 2 (el 16,6%) al sector d'indústries diverses -que són dues fàbriques de perles- i 1 (el 8,3%) al sector del fang i de la construcció i al del metall. D'entre els 1000 i els 2000 m² tan sols hi ha 6 edificis, 4 (el 66,6%) del sector alimentari i 2 (el 33,3%) del sector de la fusta. Finalment, hi ha també 6 edificis de més de 2000 m²; per sectors, pertanyen 2 (el 33,3%) al de la fusta i al del fang i la construcció, un (el 16,6%) a l'alimentari i un altre al d'indústries diverses (activitat perles).

L'apartat que fa referència a les informacions complementàries classifica les edificacions segons estiguin **aïllades o adossades** a un altre edifici. La majoria d'aquestes, 77 de les 90 catalogades (el 85,5%), es troben adossades. En canvi, les que estan aïllades són 13 (el 14,4%) i, alhora, n'hi ha tan sols una que està completament aïllada, que és la subestació del ferrocarril. La resta d'edificacions aïllades es localitzen dins el casc urbà.

Pel que fa a l'**estat de conservació** dels immobles, aquest es classifica com a bo, mitjà o ruïnós. La majoria d'edificis, 67 dels 90 (el 74,4%), es troba en bon estat. Els que tenen un estat de conservació mitjà són 19 (el 21,1%) i tan sols n'hi ha 4 (el 4,4%) de ruïnosos.

L'**ús actual** dels edificis catalogats és, en un 45,5% dels casos, l'industrial. D'aquestes indústries, n'hi ha 36 (el 40%) que mantenen l'activitat originària i les 5 restants (el 5,5%) han canviat d'activitat. La resta d'edificis industrials catalogats, actualment, són utilitzats com a magatzems en 5 dels casos, com a garatges en 3 dels casos i com a comerços o habitatges en 2 dels casos respectius. Finalment, no tenen cap ús 37 dels edificis catalogats (el 41,1 % respecte del total).

Altres dades que apareixen a la fitxa d'informació fan esment a la localització d'**arxius documentals**, estris i/o maquinària. Quant als arxius, tan sols ha estat possible recuperar una petita part de l'arxiu documental de ca n'Abellanet i es té constància de la conservació dels arxius empresarials de les següents indústries: la fàbrica de perles de Majorica, l'impremta de can Rotger, la mobleria de can Creuetes, la ferreria de can Tovell i la fàbrica de formatges de cas Formatger. No obstant això, també cal dir que en 22 dels casos les persones de contacte (propietaris i/o informadors) desconeixen si encara s'hi conserva documentació empresarial. En el cas dels estris, s'han localitzat a 28 edificis i n'hi ha 13 dels quals se'n desconeix aquesta dada. Quant a la maquinària, 50 edificacions encara en conserven i en 12 casos no s'ha pogut determinar si en posseeixen o no. A les fitxes on consta l'existència de maquinària també s'hi relaciona el/els número/os de fitxa amb els quals estan registrades aquestes màquines en el catàleg d'elements industrials. Per altra banda, cal assenyalar que els casos en els quals es desconeix l'existència d'estrils i/o de maquinària evidencien que, per motius diversos, ha estat impossible accedir a l'interior de l'edifici.

3.2. El patrimoni industrial tècnic

Formen part, també, del patrimoni industrial les màquines, les eines i els enginyers que la manufactura i la indústria empraven.

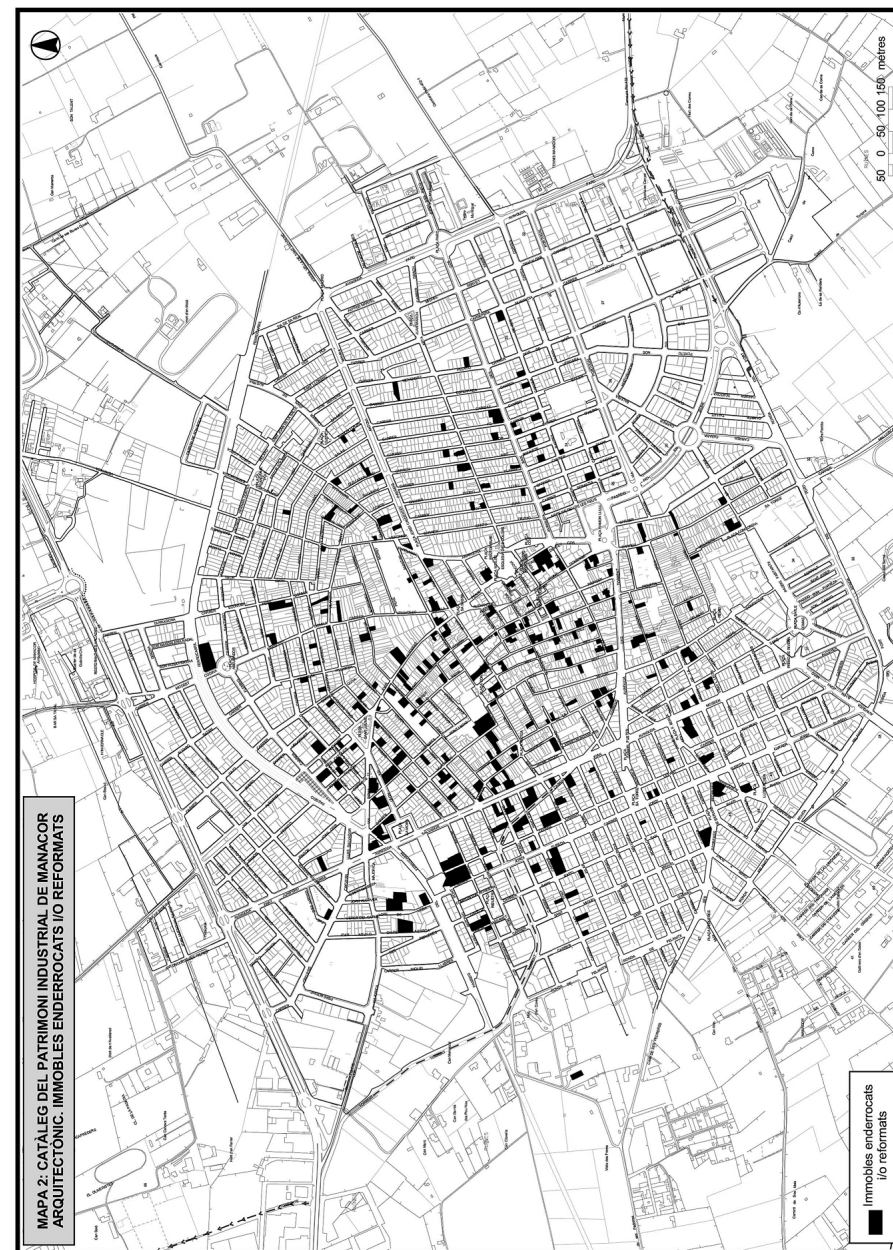
El Catàleg del patrimoni industrial de Manacor referit als elements tècnics registre 857 fitxes, de les quals 341 corresponen a màquines (39,8 % en relació al total), 477 a eines (55,6 % del total) i 39 a elements diversos (4,5 % del total).

Aquests elements tècnics pertanyen i actualment estan ubicats a 45 de les indústries catalogades i a 19 de les fàbriques incloses en l'annex de reformades. A més, s'han localitzat màquines i eines actualment descontextualitzades i de les quals es desconeix l'empresa de procedència.

Del total de 857 elements catalogats, el 40,01 % (167 màquines, 173 eines i 4 elements diversos) s'engloben dins el sector de la fusta; el 37,22 % eren utilitzats per les indústries del sector del metall (57 màquines, 256 eines i 6 elements diversos); mentre que 53 màquines, 43 eines i 19 elements diversos, que en termes percentuals representen el 13,4 % del total, pertanyen a les indústries del sector agroalimentari. També s'han catalogat 2 màquines, 4 eines i 3 elements diversos del sector del fang i la construcció, i 4 màquines d'imprimir, una d'elles manual, i les calaixeres de la impremta de can Rotger. Finalment, de l'apartat d'indústries diverses es comptabilitzen 58 màquines i 6 elements diversos.

Prou significatives i aclaridores són les dades relatives a la procedència dels elements industrials relacionats anteriorment. Però també és palès que esbrinar el lloc de fabricació de les eines i del conjunt d'elements diversos utilitzats per les indústries de Manacor és gairebé una tasca impossible. No obstant això, en el cas de les màquines la feina se simplifica si porten la placa de fabricació. Del total de 341 màquines catalogades, es coneix amb exactitud el lloc de fabricació o procedència de 158, la distribució geogràfica de les quals és la següent: 144 màquines han estat fabricades o adquirides a empreses espanyoles i més concretament a les localitats de Badalona, Barcelona, Madrid, Manacor, Palma, Sabadell i Terrassa; 4 màquines han estat fabricades per firmes italianes, localitzades a Conegliano i a Mòdena; igualment 4 màquines són les construïdes a França (Auxerre i París); 3 provenen d'Alemanya (Hannover, Kamenz I. Sachsen i Würzburg); 2 del Regne Unit (High Wiccombe i Maidstone); i finalment 1 dels Estats Units (Winchester).

D'aquestes dades, bàsicament se'n perfila una conclusió: la capacitat dels empresaris manacorins del sector del metall per respondre a les necessitats de producció, sobretot, de la indústria de la fusta i del moble, capdavantera del secundari manacorí al llarg de gairebé tot el nou-cents. Del total de 144 màquines fabricades a Espanya, 95 (66 %) són construïdes a Manacor, i més concretament a les empreses de Talleres Costa, Batedores Perelló i Bartolomé Oliver Mascaró. Construcciones. Can Costa s'especialitzà en la fabricació de serres sense fi i fregadores; la fàbrica de Batedores Perelló es dedicà a la construcció de fregadores, i la ferreria de Cas Pollet és la que aconseguí una major diversificació, fabricant serres sense fi, màquines de tupir, esmoladores de serres, màquines de foradar, de fer cues d'oronella, etc. Així mateix, menció especial mereixen els tallers de la fàbrica de perles artificials de Majorica, que dissenyaren i construïren, amb el suport de cas Pollet, la majoria de màquines utilitzades en la fabricació de perles.

3.3. El patrimoni industrial desaparegut

El patrimoni industrial està format pels edificis, els elements tècnics i els arxius empresarials.

A l'annex del Catàleg del patrimoni industrial arquitectònic de Manacor es registren 260 edificis construïts o reutilitzats per a usos industrials i actualment enderrocats o reformats (vegeu annex plànol 2). D'aquests edificis, 255 es localitzen dins el nucli urbà de Manacor, 4 s'ubiquen al de Son Macià i un al Port.

Si l'anàlisi dels edificis reformats o enderrocats es realitza per sectors industrials, els percentatges tendencials no s'allunyen dels resultats obtinguts en l'anàlisi relatiu als edificis catalogats. Així doncs, la majoria dels centres de fabricació actualment desapareguts estaven destinats a les activitats del sector de la fusta, i més concretament 156 immobles que representen el 60 % del total d'edificis reformats o enderrocats. A prou distància apareixen els edificis destinats a la resta de sectors: 36 immobles del sector agroalimentari (13,8 % respecte del total); 27 immobles del sector metall (10,4 % respecte del total); 18 immobles del sector fang i construcció (7 % respecte del total); 8 immobles del sector productes químics (3 % respecte del total); 3 immobles del sector paper i arts gràfiques (1,15 % respecte del total); 2 immobles del sector del cuir (0,76 % respecte del total) i un immoble dedicat a la fabricació d'espardenyes, i un altre a una fàbrica tèxtil. A aquests 252 edificis, cal sumar-los els 8 immobles catalogats com a "activitats diverses", sector que estaria format per: la fàbrica d'electricitat de Bartomeu Servera, la fàbrica d'objectes de cel·luloide, el magatzem de l'estació, dos cinemes, dues fàbriques de vidre i la presa municipal.

Quant al període d'activitat de les empreses ubicades en els edificis enderrocats i/o reformats, una vegada més, les llacunes motivades per la manca de documentació ens aporten una anàlisi migrada. Això no obstant, les dades disponibles permeten asseverar que cinc dels edificis desapareguts estaven datats a final del vuit-cents: ens referim concretament a l'adoberia de can Llobet, la fàbrica de guix de ca n'Esbarranch, la fàbrica d'aiguardents de can Gasparoto, la fàbrica de mobles de can Sunyer i la ferreria de can Salem. La resta d'edificis (255) foren construïts al llarg del segle XX, i 46 d'aquests encara estaven en actiu després de 1960 (data límit del catàleg).

Més dificultats trobam a l'hora de quantificar els elements tècnics desapareguts, no obstant això una selecció dels conservats pot suplir aquesta mancança. Tot i així, tenim notícies de l'establiment de diverses màquines de vapor, dels alambins instal·lats a les fàbriques d'aiguardent i d'altres elements tècnics i motors, els quals malauradament s'han perdut.

Per últim, cal fer esment a la pèrdua dels fons privats industrials i, particularment, als corresponents a les firmes protagonistes del procés d'industrialització de Manacor: ens referim als arxius empresarials de la fàbrica d'electricitat de Servera i Melis, de la fàbrica d'aiguardents de can Pinya o de la fàbrica de mobles de can Sunyer, entre d'altres. Aquests arxius, a més de formar part del patrimoni documental insular, haurien estat instruments claus per als historiadors de l'economia.

3.4. Propostes de protecció del patrimoni industrial

El patrimoni industrial és un dels testimonis que resten de les transformacions econòmiques, socials i culturals transcorregudes a Mallorca d'ençà de la segona meitat del segle XIX. És per aquest motiu, que la seva valoració i conservació esdevé quelcom necessari per a la recuperació de la memòria històrica d'aquesta illa.

És palès que no totes les restes físiques arquitectòniques i tecnològiques generades pel procés d'industrialització són susceptibles de conservació; malgrat això, entre l'exagerada tendència conservadora i la destrucció total del patrimoni industrial hi ha un punt d'inflexió.

La protecció del patrimoni, segons el marc normatiu de l'Estat espanyol i de la comunitat autònoma de les Illes Balears, pot venir de dos àmbits diferents: de la normativa sectorial sobre la protecció del patrimoni o de les disposicions sobre l'ordenació urbanística del territori.

La normativa sectorial fa referència a les disposicions autonòmiques que regulen el règim jurídic del patrimoni històric vigent. A la comunitat autònoma de les Illes Balears és la Llei 12/1998, de 21 de desembre, del patrimoni històric de les Illes Balears. Els articles 68 i 69 del títol V defineixen i classifiquen el patrimoni historicoindustrial. No obstant això, l'aplicació pràctica de mesures per a la seva protecció encara deixa moltes llacunes.

Les disposicions sobre l'ordenació urbanística del territori que fan les administracions públiques amb competència planificadora, que són, sobretot, les administracions locals, inclouen entre les seves determinacions la protecció del patrimoni històric. En aquest sentit, els articles 72.2f. i 93 del Text Refós de la Llei del sòl de 1992 preveuen, com a requisit dels Plans Generals d'Ordenació Urbana que estableixen mesures per a la conservació del patrimoni natural, històric i arquitectònic, la inclusió dels elements a protegir en un catàleg. Aquestes disposicions són independents de la protecció de què aquests béns puguin gaudir per altres disposicions normatives, com la derivada de la directa aplicació de la Llei 12/1998, de 21 de desembre, del patrimoni històric. En aquest sentit, la inclusió de les restes industrials als catàlegs annexos a les normatives urbanístiques dels municipis, fins a l'actualitat, no ha estat quelcom habitual.

L'Ajuntament de Manacor té vigent la *Modificació de les Normes Subsidiàries més el compliment de prescripcions (22/05/98 + 26/02/99) relativa al catàleg del patrimoni històric artístic i ordenances* que el regulen, aprovada per la Comissió Insular d'Urbanisme del Consell de Mallorca el 22 de maig de 1998 i el 26 de febrer de 1999⁶. Aquest catàleg tan sols inclou dues fitxes referents a elements del patrimoni industrial manacorí: l'habitatge dels senyors i dos magatzems de la fàbrica d'embotits de ca n'Abellanet (número inventari: C-1), i els edificis de l'estació del ferrocarril (número inventari C-87). La resta d'edificis industrials del terme no estan sotmesos a cap tipus de protecció⁷.

Consegüentment i amb l'objectiu de pal·liar la situació d'indefensió del patrimoni industrial, no tan sols arquitectònic sinó també tecnològic i documental, de Manacor, es recomana l'adopció d'una sèrie de mesures de protecció⁸.

3.5. Propostes de reutilització i de musealització

Les propostes de protecció es complementen i potencien a través d'una sèrie de propostes de reutilització i de musealització de les indústries catalogades.

La reutilització es planteja en edificis que actualment es troben en desús i que, per les seves dimensions, permeten ser reconvertits com a serveis o equipaments municipals, a través d'una intervenció arquitectònica respectuosa amb la fisonomia originària derivada del seu ús industrial.

Per altra banda, es planteja també una proposta de musealització de determinats immobles catalogats. S'entén com a musealització el procés d'activació, conservació i posada en valor d'un conjunt de béns patrimonials. Aquesta proposta pretén ser realitzada a través d'un programa interpretatiu que té com a objectiu donar a conèixer i divulgar el patrimoni industrial de Manacor, així com també conscienciar vers la necessitat de conservar-lo i protegir-lo. El projecte està destinat a tota la ciutadania i, a més, s'ha de connectar amb l'oferta turística ja existent en el municipi i emmarcar-lo dintre de l'interès creixent que desperta el turisme cultural. Aquesta musealització es materialitza en la creació d'una xarxa que té com a centre el Museu de la Indústria de Manacor i que engloba diversos centres d'interpretació dels sectors més representatius i itineraris patrimonials industrials. Per altra banda, el model de gestió ha de permetre la participació de diferents institucions, tant públiques com privades, ja que es proposa una xarxa museològica gestionada per l'Ajuntament de Manacor en col·laboració amb altres institucions públiques i amb una important presència d'institucions civils i econòmiques procedents de l'àmbit privat.

Quant als edificis musealitzats, en primer lloc cal fer referència al **Museu de la Indústria de Manacor de can Pinya**. Aquest edifici és l'eix al voltant del qual gira la proposta, ja que pretén ser el centre dinamitzador que serveixi de referència per a l'estudi i la interpretació del procés d'industrialització de Manacor. D'aquesta manera, es planteja no tan sols com un espai d'exposició, sinó també de difusió i de formació per a un ampli sector de la societat, amb espais polivalents complementaris a les instal·lacions pròpiament museístiques.

Per altra banda, a partir del museu de can Pinya, es proposa potenciar l'habilitació d'altres espais que, amb la intervenció de la iniciativa privada, esdevinguin **centres d'interpretació** industrials, com ara:

El **centre d'interpretació de la farina**, que podria ubicar-se a l'antiga farinera de can Toni Balló, pretén mostrar la importància que ha tingut aquest producte per a l'economia manacorina i els diferents processos emprats per a la seva elaboració, des de la molla tradicional en els molins de vent fins a la introducció de la mecanització. Segons l'*Inventari dels molins fariners de vent* realitzat per l'Associació d'Amics dels Molins de Mallorca entre els anys 1991 i 1993, a Manacor se n'han inventariat 58, xifra que representa el 7,29% respecte del total de Mallorca, essent el quart municipi de Mallorca amb més nombre de molins d'aquesta tipologia. Per altra banda, a més dels molins de vent, s'habiliten 6 fàbriques de farina a partir de final del segle XIX.

El **centre d'interpretació de les perles** potenciaria el museu de **Majorica**. Aquest projecte es realitzaria a través d'un conveni entre les diferents institucions públiques i l'empresa propietària. La seva ubicació podria ser la casa dels senyors i un dels elements més significatius seria l'arxiu fotogràfic. El seu objectiu seria el de donar a conèixer no tan sols el procés d'elaboració de les perles, sinó també la vessant social, és a dir, la significació del treball i dels espais de relació de les obres.

El **centre d'interpretació del moble** s'establiria partint de la col·laboració de l'associació d'empresaris del sector del moble i la fusta de Manacor i pretén fer èmfasi en la importància cabdal que ha tingut el sector en l'evolució econòmica del municipi al llarg del segle XX.

Per a finalitzar, els **itineraris patrimonials industrials per Manacor** consistien en l'establiment de diferents rutes on s'inclouria la visita guiada a algunes de les edificacions conservades més emblemàtiques de l'evolució econòmica i industrial del terme municipal. Aquesta proposta podria contemplar la visita a alguna de les empreses actualment en funcionament a través d'un conveni previ amb el seu propietari.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BARCELÓ, M. Manacor, 120 años de tren y 22 en vía muerta. A: *Diario de Mallorca*. Palma. Jueves, 29 de abril de 1999. p. 26.
- BOUVY, P. *Programa de un camino de hierro de 3ª clase entre Palma, Inca, Manacor y Felanitx*. Palma: Imprenta de D. Felipe Guasp, 1856. p. 1 – 8.
- ESCARTÍN, J.M.; MANERA, C. El sector maderero en la industria de Mallorca, 1800-1950. A: *El sector de la madera y el mueble en Baleares*. Palma: Gabinete Técnico CC.OO. Illes Balears, 1996. p. 18 – 67.
- *Estatutos de la Sociedad Agrícola, Industrial y Comercial de Manacor*. Palma: Imprenta de Miguel Roca, 1882.
- FERRER, A.; ROIG, M.P.; RIERA, I.M. *Així és Manacor: introducció a la seva història*. Manacor: Ajuntament de Manacor. Departament de política lingüística, 1989. p. 57, 58, 60, 70, 71.
- FERRER, R. *Fechas para Manacor*. Separata de *Perlas y Cuevas*. Manacor: Perlas y Cuevas, 1974.
- FERRER, R. Manacor. A: *Panorama Balear. Monografías de arte, vida, literatura y paisaje. Núm. 50*. Palma: Imprenta Mossén Alcover, 1955. p. 8, 14.
- FERRER, R.; LLODRÀ, A. *Manacor: de la pedra a la paraula*. Manacor: Caixa de Pensions "la Caixa", 1980.
- *Ferro-carril económico de Manacor a Felanitx y Porto-Colom (Isla de Mallorca): aprobado por los cuerpos Colegisladores y publicada la concesión en las Gacetas correspondientes a los días 24 de febrero y 3 de junio de 1885*. Palma: Tip. de Viuda é Hijos de Pedro J. Gelabert, 1886.
- FUSTER, G. *Historia de Manacor*. Manacor: Oficina de Prensa, 1966. p. 329, 330.
- FUSTER, J.M. Índex de noms antics i moderns. A: *Carrers de Manacor*. Manacor: Ajuntament, 1997. p. 169-174.
- GARAU, T., *Història de Son Macià*. Palma: Lleonard Muntaner editor, 1995.
- *Gran Enciclopèdia de Mallorca. Volum 10*. Palma: Promomallorca, 1991. p. 95-141.
- GRIMALT, M.; RIERA, Ai. *Manacor. Guia dels pobles de Mallorca*. Palma: Hora Nova, 1999.
- HABSBURG-LORENA, L.S. *Las Baleares por la palabra y el grabado*. Mallorca. Palma: "Sa Nostra" Caja de Baleares, 1989 (Leipzig, 1871).

- *La electrificación de Mallorca. 1. Hasta 1927*. Palma: Gas y Electricidad S.A., 1986.
- *La electrificación de Mallorca. 2. Desde 1927*. Palma: Gas y Electricidad S.A., 1987.
- *Manacor. Cultura i territori. I Jornades d'estudis locals de Manacor. 5 i 6 de maig de 2000*. Manacor: Ajuntament, 2001.
- NICOLAU, P. Ressorgeix el tren. A: *Fora vila verd. Suplement d'ecologia, agricultura, natura, patrimoni i cultura popular. El Mundo. El Día de Baleares. Número 374. Palma. Domingo 9 de diciembre de 2001*. p. 8 - 11.
- *Pequeña guía de Manacor e indicador comercial*. Palma: Tipo-litografía Amengual y Muntaner, 1879.
- PIZÁ, G. *L'electricitat a Alaró (1901)*. Història de la primera central elèctrica de Mallorca. Alaró: Ajuntament, 2001. p. 138 i 139.
- RIPOLL, L. La imprenta "mossèn Alcover" (ensayo de inventario). A: *Panorama Balear. Monografías de arte, vida, literatura y paisaje. Núm. 111*. Palma: Luís Ripoll, Editor, 1982.
- ROCA, J. Modernització agrícola i desenvolupament industrial. El cas de Mallorca (1850 – 1950). A: *Estudis Balearics. Núm. 43. Març – Agost 1992*. Palma: Institut d'Estudis Balearics. Conselleria de Cultura, Educació i Esports. Govern Balear, 1992. p. 109 - 118.
- ROSSELLÓ, V.M. *Mallorca. El Sur y el sureste*. Palma: Cámara Oficial de Comercio, Industria y Navegación, 1964. p. 182 – 193, 396 – 444, 464 - 467.
- SEGURA, J. Notícies inèdites dels molins. A: *Pobles de Mallorca I. Manacor (II)*. Palma: Diario de Mallorca. Krom Ediciones S.A., 1988. p.17.

NOTES

1. Ambdós documents seran pròximament lliurats a l'Ajuntament de Manacor.
2. Seguint la definició de patrimoni industrial de CASANELLES, Eusebi (1999). "La evolució del concepto de patrimonio" a 2º *seminario internacional de arquitectura industrial*. Vitoria-Gasteiz. p.14.
3. Malauradament, el "peculiar" sistema d'organització de l'arxiu i la manca de personal fix han dificultat i endarrerit la recerca documental.
4. AUTORS DIVERSOS (1996). *El sector de la madera y el mueble en Baleares*. Gabinete Técnico CC.OO. Illes Balears. Palma.
5. En el cas de Manacor, l'Ajuntament ens va proporcionar el plànol cadastral del terme municipal.
6. Arxiu Comissió Insular d'Urbanisme. Sig.: 867
7. Tot i la inclusió de ca n'Abellanet i dels edificis de l'estació del ferrocarril en el Catàleg del patrimoni històric i artístic, no s'ha evitat la destrucció d'un dels magatzems de la fàbrica d'embotits, ni tampoc l'enderrocament del magatzem del ferrocarril o la desafortunada rehabilitació de l'estació i dels excusats.
8. Els autors no consideram aconsellable l'exposició de les propostes concretes de protecció en aquesta comunicació.

Breu aproximació a la plàstica contemporània a Manacor

Joan Carles Gomis

Quan el 23 de juliol de 1966 s'inaugurà a Manacor la Sala d'Art Drac, Miquel Àngel Riera escrigué al catàleg editat amb motiu d'aquella ocasió: "Amb escasses possibilitats d'error, es pot dir que Manacor -llevat de qualche rara excepció- està mancada de tradició pictòrica. I amb idèntiques garanties por afegir-se que per lo general està mancada també d'idees clares damunt les nobilíssimes arts plàstiques".

Avui, gairebé quatre dècades després, resultaria del tot injust escriure paraules com aquelles, tota vegada que Manacor ha esdevingut -dins l'àmbit de la nostra comunitat autònoma- referència ineludible pel que fa al tema de la plàstica.

Així, una breu aproximació a la plàstica contemporània a Manacor, ens remet d'entrada a aquella data -principis dels seixanta-, a aquell escenari -Sala d'Art Drac- i a un dels seus protagonistes, **Miquel Brunet** (Manacor, 1919) -"...el gran paisatgista de la Mallorca interior", segons paraules de Josep Melià"-, pedra angular de la plàstica contemporània a la nostra illa.

Brunet, amb Jaume Mercant i Miquel Rivera Bagur, integren la breu nòmina de pintors que gosaren alçar les seves veus -els seus pinzells- en contra d'aquelles bucòliques visions ensucrades d'estètica de targeta postal que practicaven la majoria dels seus coetanis, una estètica anacrònica i decadent que contribuïa a perpetuar aquella "escola" que, irònicament, s'ha vengut anomenant com a "postimpresionisme d'influència local".

Autodidactes, individualistes, intuïtius, aquells tres homes simbolitzaren a un determinat moment el malditisme que fustiga a aquells que desafien els criteris preestablerts i els gusts oficialistes; rebuig, tot s'ha de dir, que amb el temps es convertí en un ampli reconeixement a la seva tasca innovadora.

Brunet ha copsat, en ocasions sense precisar més que d'un bloquet mínim i d'un llapis, i amb el seu dibuix excepcional i carregat de frescor i vivor, el gest, el